

*Проскурняк О.І.***Чинники розвитку комунікативної діяльності
розумово відсталих підлітків**

Анотація. Комунікативна діяльність підлітків з легким ступенем розумової відсталості у внутрішньому плані визначена через потреби, мотиви, мету, у зовнішньому через комунікативні вміння і навички, які дозволяють адекватно взаємодіяти підліткам з оточуючими дорослими і однолітками. Доведено, що до внутрішніх чинників розвитку у розробленій теорії корекції віднесені пізнавальні можливості, особливості характеру, що впливають на потреби у спілкуванні, до зовнішніх – комунікативний простір. Окреслено напрями активізації зовнішніх і внутрішніх чинників комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків: мотиваційний, діяльнісно-комунікативний, соціально-комунікативний.

Ключові слова: *зовнішні чинники, внутрішні чинники, комунікативна діяльність, розумово відсталі підлітки, розвиток.*

Досягнення основної мети освітнього процесу – формування особистості розумово відсталого школяра неможливо без урахування комунікативної діяльності. Комунікативна діяльність підлітків з легким ступенем розумової відсталості у внутрішньому плані визначена через потреби, мотиви, мету, у зовнішньому через комунікативні вміння і навички, які дозволяють адекватно взаємодіяти підліткам з оточуючими дорослими і однолітками. Вивчення чинників, що впливають на розвиток комунікативної діяльності школярів означеної категорії дозволить оптимізувати корекційну роботу як у спеціальних навчальних закладах, так і поза її межами.

Проблемі вивчення різних аспектів школярів з розумовим дизонтогенезом приділяли увагу такі відомі вітчизняні учені як В. Бондар, А. Долженко, Н. Макарчук, Т.Сак, О. Хохліна та ін., але системного вивчення чинників розвитку комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків не було здійснено.

Метою статті є визначення і аналіз чинників, що впливають на розвиток комунікативної діяльності розумово відсталих школярів та напрямів комунікативної діяльності в умовах спеціального навчального закладу.

Комунікативна діяльність особистості тлумачиться щодо корекції в залежності від структури, характеру впливу внутрішніх та зовнішніх чинників на формування комунікативної діяльності як цілісного утворення.

До внутрішніх чинників розвитку у розробленій теорії корекції віднесені пізнавальні можливості, особливості характеру, що впливають на потреби у спілкуванні.

Отже, в теорії корекції визначені: пізнавальні здатності; потреби і мотиви та ціннісні орієнтації, які сприяють активності в комунікативній взаємодії суб'єктів між собою. Стосунки між партнерами виступають фактором, що детермінує особистісне зростання. Особистісні деформації, пов'язані зі взаємостосунками та зміною рольової поведінки розглядаються у розробленій психологічній теорії корекції як наслідки, зумовлені порушенням пізнавальних процесів діяльності у розумово відсталих підлітків [1].

В якості зовнішніх чинників, що зумовлюють ефективність корекційного впливу розглядаються психологічні засади спілкування з членами родини; стандартність зразків школи, характер індивідуального психологічного поля та простору, види конструктивної взаємодії на основі використання вербальних засобів, діапазон вибору партнерів з комунікації.

Зупинимось на детальному описі та аналізі зовнішніх чинників розвитку комунікативної діяльності розумово відсталих школярів підліткового віку.

Середовище, в якому перебувають розумово відсталі школярі, доцільно деталізувати за учасниками і ситуаціями, які впливають, в свою чергу, на структуру індивідуального простору дитини.

Поняття «середовище» відбиває взаємозв'язок різних умов, що забезпечують розвиток дитини шляхом взаємовпливу, взаємодії оточення з суб'єктом.

Грунтуючись на аналізі середовища поняття тлумачиться як комунікативний простір розумово відсталих школярів. Він увібрав у себе складний процес обміну інформацією, налагодження взаєморозуміння між розумово відсталими школярами і досягнення діалогу. Наявність певного комунікативного простору, або соціально-психологічного середовища забезпечує можливість створення адекватної комунікативної моделі. Йдеться про створення середовища, в якому можна реалізувати формувально-розвивальну, змістово-сміслову, уточнювально-результативну функції комунікації розумово відсталих школярів. Це можливо завдяки врахуванню відповідних позицій інформування (впливу), налагодження механізмів зворотного зв'язку, взаєморозуміння, діалогу створення загального інформаційного поля.

Для комунікативного простору, в якому перебувають розумово відсталі школярі важливими визначені наступні сфери:

1. Мовленнева сфера, яка є актуальною у міжособистісній взаємодії. Її межі визначаються правилами комунікації.

2. Аксіологічна сфера комунікативного простору розглядається як актуальна для певного комунікативного акту система цінностей і оцінок кожного з комунікантів.

3. Когнітивна сфера комунікативного простору – система ключових концептів, актуальних для комунікативного акту. Ця сфера комунікативного простору може бути визначена для всіх типів комунікації від приватних бесід до соціально значущих типів дискусій.

Отже, оточуючий простір впливає на становлення і розвиток комунікативної діяльності. Розумово відсталі підлітки мають певну сформованість комунікативної діяльності, яка визначається особливостями характеру, темпераменту, інтелекту, особливостями протікання когнітивних процесів.

Комунікативна діяльність розумово відсталих школярів визначається як система комунікативної взаємодії дітей з оточуючими, завдяки якій забезпечується обмін інформацією, взаєморозуміння, виникнення міжособистісних стосунків.

Сформованість комунікативної діяльності розумово відсталих учнів розуміємо як їх здатність встановлювати комунікативні контакти з оточуючими

у різних ситуаціях на основі суб'єктивних внутрішніх та зовнішніх ресурсів, необхідних для ефективної комунікативної взаємодії у ситуаціях міжособистісного спілкування та соціальної комунікації.

В умовах спеціального освітнього закладу стимулюється розумовий розвиток учнів, активізується їхній інтерес до зовнішнього світу.

Психолого-педагогічна робота у спеціальному освітньому закладі передбачає також моделювання освітньо-комунікативного середовища з урахуванням специфіки розвитку розумово відсталих учнів, що дозволяє виявити особливості комунікативної діяльності, визначити її структуру, зміст, функції.

Визначено, що зовнішнє комунікативне середовище детермінує формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів. Ресурси комунікативно-освітнього середовища школи розцінюються як вагомі чинники розвитку особистості підлітків у набутті ними комунікативного досвіду. Необхідність використовувати такі ресурси зумовлена зоною найближчого розвитку. Зазначене є надзвичайно актуальним для школярів підліткового віку, оскільки саме рівень сформованості комунікативної діяльності як провідної у даній віковій групі значною мірою в подальшому буде впливати на успішність навчання, професійне самовизначення, в цілому на самореалізацію.

У зв'язку з цим у теорії сучасному спеціальному закладу надаються вимоги щодо активізації ресурсів комунікативного середовища шляхом його спеціального моделювання. У дослідженні формування обґрунтоване положення, відповідно якому розуміється, що змінюючи середовище можна впливати на комунікативну діяльність дітей. Отже, в процесі розвитку окремих складників комунікативної діяльності розумово відсталі підлітки разом певним чином змінюють комунікативне середовище, яке перетворюючись підвищує рівень кожної окремої дитини.

У структурі формування комунікативної діяльності нами було визначено загальні принципи формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів:

1. Знакового опосередкування (наскрізного знакового впливу на інтенсифікацію формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів). За цим принципом, у процесі формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів враховуються чинники, які впливають на комунікативну діяльність. Як було зазначено на початку підрозділу, на комунікативну діяльність розумово відсталих школярів впливають зовнішні і внутрішні чинники. Сутністю визначено принципу є активізація внутрішніх можливостей розумово відсталих школярів (пізнавальних, індивідуальних) та інтенсифікація позитивного впливу зовнішніх чинників (комунікативного середовища, корекційно-розвивальних заходів) на формування комунікативної діяльності.

2. Моделювання (варіативності моделей психологічного впливу на формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів). Даний принцип передбачає застосування моделей психологічного впливу залежно від індивідуально-психологічних, вікових особливостей розумово відсталих школярів, соціально-комунікативних ситуацій.

3. Оптимальності (вибору оптимальної моделі як еталонного напрямку формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів).

4. Взаємопроникнення (передбачає взаємозв'язок усіх заходів формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів). Так, розвиваючи мотивацію щодо комунікативної діяльності, сприяючи формуванню комунікативної активності, створюються передумови для формування комунікативної компетентності та культури, що, в свою чергу, є підґрунтям для формування адекватної комунікативної поведінки розумово відсталих учнів.

5. Комплексності корекційно-розвивального впливу, який ґрунтується на комплексному застосуванні в процесі формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів методів і форм впливу, погодженості зусиль педагогів, психологів, батьків, представників інших соціальних інституцій.

Для розумово відсталих учнів соціальне оточення спеціального навчального закладу є певною моделлю, іншими словами зрізом суспільства. В учнівському колективі класу та в шкільному середовищі, в цілому, формуються певні стосунки, зароджується орієнтація на загальнолюдські цінності. Комунікативна діяльність здійснюється за багатьма каналами та засобами. Метою психологічної служби школи є сприяння створенню такого мікроклімату в освітньому середовищі, який здатний активізувати учнів в опануванні ними комунікативною діяльністю.

Освітнє середовище школи-інтернату покликане сприяти особистісному розвитку та реалізації комунікативної діяльності учнів, його потенціал далеко не вичерпаний.

Учні з легким ступенем розумової відсталості мають засвоїти важливість комунікативної діяльності для їхнього особистісного саморозкриття і самореалізації. Тому поряд з іншими напрямками, має бути створений у школі такий психологічний клімат, який спроможний стимулювати комунікативну активність розумово відсталих учнів.

Психологічний клімат у класі розглядається в розробленій концепції як якісна сторона міжособистісних стосунків, сукупність психологічних умов, які сприяють продуктивній спільній діяльності, навчанню та вихованню, всебічному розвитку особистості в групі [2].

Сприятливий клімат в учнівському колективі стимулює комунікативну взаємодію, мотиви щодо комунікації. Саме через комунікативну діяльність учні намагаються самореалізуватися, гармонізувати стосунки з оточуючими.

Втім, сприятливий клімат в учнівському колективі в спеціальних школах виникає не спонтанно, а під цілеспрямованим психолого-педагогічним впливом та характеризується доброзичливим ставленням одним до одного, взаємодопомогою, емпатійністю її членів, бажанням спілкуватися навіть у позаурочний час.

Однак, у навчальному закладі учням повинно бути комфортно не тільки з однокласниками, але й взагалі у школі. Загальношкільні заходи, традиції, святкування сприяють формуванню мотивації на взаємодію з однолітками, учнями середніх, старших, молодших класів, учителями. Отже, середовище навчального закладу, як вже зауважувалося, впливає на активність розумово відсталих учнів у комунікативній діяльності.

Для розвитку комунікативної діяльності учнів з розумовою відсталістю важливого значення набувають психолого-педагогічні зусилля, спрямовані на розвиток аффіліації. Мотиви аффіліації виявляються як намагання дитини налагодити позитивні стосунки з оточуючими. Внутрішньо такий стан виявляється у вигляді почуття «прихильності». Зовнішні прояви фіксуються у вигляді комунікабельності, намагання взаємодіяти з іншими. Комунікативна діяльність, яка ґрунтується на мотивах аффіліації, відрізняється тим, що партнери не намагаються домінувати один над одним, а прагнуть до рівноправних відносин та продуктивної співпраці.

Розвинений мотив аффіліації суб'єктів сприяє їх визнанню в колективі, групі, а в учнів сприяє поліпшенню комунікативної діяльності як в процесі учбової діяльності, так і поза нею.

Отже, в процесі реалізації першого напрямку формування комунікативної діяльності – стимулювання комунікативної активності розумово відсталих учнів – провідна роль належить цілеспрямованій роботі щодо формування потреб й мотивів комунікативної діяльності, засвоєння ціннісних орієнтацій, сприяння позитивному психологічному клімату в освітньому середовищі.

Стимулювання комунікативної активності розумово відсталих учнів передбачає створення такого середовища, яке сприяє саморозкриттю й самореалізації дитини, формуванню таких ціннісних орієнтацій, в яких цінністю виступають стосунки з оточуючими, розвиток емпатійних якостей особистості, організація ситуацій, що стимулюють комунікативну активність як у процесі навчання (при розв'язанні завдань, виконанні вправ), так і в позаурочний час (відвідування гуртків за інтересами, проведення факультативних занять з учнями тощо). Мотивація комунікативної діяльності формується шляхом доручення до комунікативних потреб, через які можливо активізувати розширення комунікативних каналів шляхом застосування технічних засобів комунікацій.

Другий напрям формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів – діяльнісно-комунікативний – передбачає організацію навчально-виховної роботи, за якої об'єкт комунікативної взаємодії досягає реально можливого для нього в даний період розвитку оптимального рівня комунікативної успішності, вихованості і розвиненості. Процедура вибору оптимального варіанту комунікативної діяльності в кожній конкретній психолого-педагогічній ситуації передбачає такі обов'язкові етапи дій психолога та педагога: 1) комплексний підхід до визначення завдань комунікативної діяльності; 2) конкретизація цих завдань з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей учнів; 3) чітке визначення змісту і спрямованості такої діяльності; 4) добір методів і засобів, які дають змогу найбільш успішно вирішувати поставлені завдання за певний період; 5) добір організаційних форм комунікативної діяльності учнів; 6) диференційований та індивідуальний підхід до учнів у цьому процесі; 7) раціональне поєднання керування навчально-пізнавальною діяльністю та самоуправлінням учнів, оперативне регулювання і корекція порушень розвитку, які перешкоджають досягненню прогнозованого результату та ін.

Особлива увага спрямовується на реалізацію інформативної, регулятивної, ціннісно-орієнтаційної та етикетної функцій комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків. Реалізація означених функцій забезпечує ефективне

вирішення певних комунікативних завдань, які формуються через основні комунікативні вміння:

а) інформативна функція – вміння передати та отримати інформацію, роз'яснити її, усвідомити інформацію через говоріння (усне та писемне мовлення);

б) регулятивна – вміння прохати, пропонувати, радити, відмовляти, уникати конфліктів, сприймати інформацію тощо;

в) ціннісно-орієнтаційна – вміння висловлювати свою думку, надати оцінку подіям, проявити свої емоції, почуття, сприймати емоційний стан і почуття оточуючих;

г) етикетна функція – комунікативна культура вміння починати та закінчувати розмову, виражати інтерес до співрозмовника, вміння говорити та слухати не зупиняючи інших, підтримувати розмову, вітати, висловлювати співчуття, тактовно виходити зі складних комунікативних ситуацій.

Третій напрям – соціально-комунікативний, спрямований на формування адекватної комунікативної поведінки через активізацію саморегуляції особистості в комунікативній діяльності. Адекватну комунікативну поведінку розуміємо як таку, яка відповідає прийнятним для певного типу ситуації нормам та є ефективною для організації спільної діяльності учнів, пізнання один одного, є істотним фактором у формуванні й розвитку міжособистісних стосунків.

Оскільки комунікативна діяльність вміщує культурні зразки, формування адекватної комунікативної поведінки здійснюється через оволодіння такими взірцями. Отже, комунікативні зразки опосередковують формування вмінь та навичок комунікативної взаємодії, комунікативної поведінки, тобто на побутовому рівні сприяють усвідомленню комунікативної діяльності. Окрім того, формувати адекватну комунікативну поведінку слід в процесі розвитку комунікативної діяльності, яка регулюється традиціями суспільства, в якому відбувається становлення та розвиток особистості розумово відсталого підлітка.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що комунікативна діяльність підлітків з легким ступенем розумової відсталості детермінується внутрішніми і зовнішніми чинниками, які було проаналізовано. З урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників визначено напрями розвитку комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків, а саме: мотиваційний – стимулювання комунікативної активності, діяльнісно-комунікативний (передбачає організацію навчально-виховної роботи, за якої об'єкт комунікативної взаємодії досягає реально можливого для нього в даний період розвитку оптимального рівня комунікативної успішності, вихованості і розвиненості), соціально-комунікативний (спрямований на формування адекватної комунікативної поведінки через активізацію саморегуляції особистості в комунікативній діяльності). Напрями корекційної роботи необхідно спрямовувати на активізацію зовнішніх і внутрішніх чинників комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків.

Перспективою подальшого дослідження є створення системи розвитку комунікативної діяльності дітей означеної категорії в онтогенезі, починаючи від перших років життя до юнацького віку.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED):

1. Печерский В. Г. Способности подростков и юношей с легкой умственной отсталостью к продуктивному межличностному взаимодействию : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.10 / В. Г. Печерский. – М., 2009. – 331 с.
Pecherskij V. G. (2009). Sposobnosti podrostkov i junoshej s legkoj umstvennoj otstalostju k produktivnomu mezlichnostnomu vzaimodejstvuju. [The ability of adolescents and young people with mild mental retardation to a productive interpersonal interaction]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva (In Russian).
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. І. Д. Звереві. – Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery (2013). Simferopol: Universum (In Ukrainian).

Proskurnyak O.I. Factors of communicative activity development of mentally retarded teenagers

Abstract. Achieving the main goal of the educational process – formation of the individuality of mentally retarded secondary school students is impossible without notice of communication activities. The communicative activity of adolescents with mild mental retardation in the internal terms is defined through the needs, motives, objectives, and in the external terms it is defined through communication abilities and skills that makes it possible for teenagers to appropriately interact with other surrounding adults and peers. Study of factors that influence the development of communicative activities of secondary school students of the abovementioned category will let us optimize the intervention activities both at specialized education institutions and beyond. The communicative activity of an individual is interpreted according to the intervention depending on the structure, the nature of the impact of internal and external factors on the formation of the communicative activity as a holistic formation. Cognitive capabilities, character traits affecting the need for communication are referred to the internal factors of development in the formulated intervention theory. Psychological principles of communication with family members; standardization of school samples, the nature of an individual psychological field and space, types of constructive interaction on the basis of using verbal means, the range of choice of partner communication are considered as external factors that contribute to the effectiveness of intervention influence. Given the internal and external factors there were determined the trends of development of communication activity of mentally retarded teenagers, namely: motivational (stimulation of the communicative activity), activity-communicative (involves organizing educational work in which the object of communicative interaction reaches a tangible, possible for him/her optimal level of communicative success during this period of development, educatedness and sophistication), socio-communicative (aimed at fostering adequate communicative behavior through activation of the self-identity in communicative activities). Areas of remedial work should lead to the activation of external and internal factors of communicative activity of mentally retarded teenagers.

Key words: *external factors, internal factors, communicative activities, mentally retarded adolescents, development.*

Проскурняк О.И. Факторы развития коммуникативной деятельности умственно отсталых подростков

Аннотация. Коммуникативная деятельность подростков с легкой степенью умственной отсталости во внутреннем плане определена через потребности, мотивы, цель, во внешнем – через коммуникативные умения и навыки, которые позволяют адекватно взаимодействовать со взрослыми и одноклассниками. Доведено, что внутренние факторы развития в разработанной теории коррекции составляют познавательные возможности, особенности характера, что влияет на потребности в общении, внешние – коммуникативное пространство. Определены направления активизации внешних и внутренних факторов коммуникативной деятельности умственно отсталых подростков: мотивационный, деятельностно-коммуникативный, социально-коммуникативный.

Ключевые слова: *внешние факторы, внутренние факторы, коммуникативная деятельность, умственно отсталые подростки.*

УДК 159.952:371.376.37

Рібцун Ю. В., Василенко І. М.

До проблеми формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення

Анотація. У статті розкривається актуальність проблеми формування у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) різних видів самоконтролю як важливих складових комунікативного компонента мовленнєвої діяльності (ККМД). Обґрунтована необхідність розробки методики вивчення ККМД, детального аналізу механізмів виявлених порушень і на цій основі створення моделі системи корекційного навчання з формування самоконтролю у старших дошкільників із ЗНМ.

Ключові слова: *старші дошкільники, загальний недорозвиток мовлення, комунікативний компонент мовленнєвої діяльності.*

Останнім часом в Україні збільшилась кількість дітей із мовленнєвими порушеннями, значний відсоток яких складають дошкільники із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) (Т. Г. Візель, Е. А. Данілавічюте, А. А. Колупаєва, В. І. Лубовський, О. М. Мастоюкова, О. Г. Приходько, Ю. В. Рібцун, В. В. Тарасун, Л. І. Трофименко, М. К. Шеремет та ін.).

У сучасних логопедичних дослідженнях (Ю. В. Рібцун) під **ЗНМ** розуміють «складне мовленнєве порушення, що проявляється у недостатній чи повній несформованості всіх складових мовленнєвої діяльності (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної) на імпресивному та / чи експресивному рівні, а також тих функцій та операцій, які забезпечують засвоєння мови (зокрема, мисленнєвих функцій і операцій, функцій сприймання, уваги, пам'яті та контролю різних модальностей), внаслідок дії шкідливих екзогенних і / чи ендогенних факторів на різних етапах розвитку (пренатальному, натальному, постнатальному)» [3, с. 3].

Хоча проблема загального недорозвитку мовлення досить повно та ґрунтовно висвітлена у спеціальній логопедичній літературі в рамках різних